

Богдан ЯКИМОВИЧ (Львів)

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І ГАЛИЧИНА: ВІД ПЕРШОГО ЗНАЙОМСТВА ДО НАУКОВОГО ЗІБРАННЯ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ

(Штрихи до галицької видавничої Шевченкіяни)

Студії над культом Тараса Шевченка і, в цілому, над галицькою видавничою Шевченкіяною, не нові. У свій час різні думки і тлумачення творчості українського Пророка вперше висловлювала генерація народовців – першої національної течії українського резистансу на теренах півдавстрійської України – галицької молоді з оточення Володимира Шашкевича, Ксенофонта Климковича, Данила Тянякевича, Костя Горбала, Федора Заревича та інших. Почалося все з перевезення з підросійської України копій рукописних та друкованих творів Т. Шевченка та друк в Галичині насамперед тих поезій та поем, які на кілька десятиліть, аж до “подувів весни в Росії” (1905, І. Франко), не мали ніякого шансу побачити там світла денного.

До 50-річчя від смерті Т. Шевченка у відомому львівському тижневику “Неділя” з’явилася засаднича стаття М. Возняка “Народини культу Шевченка в Галичині”¹. Один з найвидатніших галицьких літературознавців писав так: “Хоч уже 1840 р. вийшов у Петербурзі “Кобзар” Т. Шевченка, “Ластівка” Гребінки була, здається, першою книжкою у Галичині, яка занесла туди твори Шевченкової музи, а саме: “Вітре буйний”, “Причинну”, “На вічну пам’ять Котляревському” та першу главу “Гайдамаків”². Справді, Шевченкову музу до Галичини заніс не “Кобзар” 1840 р., а властиво альманах “Ластівка”, який, до речі, і мав побачити світ ще перед “Кобзарем”. Ось як про своє захоплення цією книжкою писав М. Шашкевич у листі до М. Козловського на початку грудня 1842 р.: “Несеся воздухами до вас, мої миленькіі, шпарка “Ластівка”. Ой ластівка ж то ластівка! Такої ще ніхто зроду не бачив, бо не то іно, що гарно виспіває та щебече, – та так мов промовляє, а то ще і на зиму не ховаєся; і все снується, і все літає, і все виспіває, що забудеш і біду, і горе, і смуток, і журбу, і здається тобі, що завсіди весна”³. А ось що пише Є. Гребінка в передмові до альманаху спеціально про Т. Шевченка: “Порадував нас торік Шевченко “Кобзарем”, а тепер знов написав поему “Гайдамаки”. Гарна штука, дуже гарна, така смашна, мовляв, як у спасівку та в жаркий день після

¹ *Возняк М.* Народини культу Шевченка в Галичині // Неділя: Літературно-науковий тижневик. – 1911. – Ч. 11–12. – 11 марта.

² Там само.

³ *Шашкевич Маркіян.* Повне зібрання творів/ Упорядник і редактор М. Шалата. – Дрогобич: Коло, 2012. – С. 311.

обіда гарний кавун! – І їси, і ще хочеться – і читаєш, і не одірвешся. Отце вам для приміру з неї перва глава. А там дальше усе лучче й лучче. Штука я вам скажу”⁴.

Як стверджує авторитетний шашкевичезнавець проф. М. Шалата, “знайомство з Шевченком у Галичині починається саме від Шашкевича”⁵. Учений пише: у 1842 р. до М. Шашкевича потрапили дві книги “Малороссийских повестей” Г. Квітки-Основ’яненка (Москва, 1834 і 1837), альманах “Ластівка” (упорядник Є. Гребінка, СПб, 1841)⁶ та збірка Амвросія Могили (А. Метлинського “Думки і пісні та ще дещо” (Харків, 1839). Про те, що він читав і захоплювався цими книжками, М. Шашкевич пише в листах до М. Козловського⁷, витяг з одного ми вже навели вище. Та невдовзі Будителя Галичини не стало – М. Шашкевич зійшов в могилу 7 червня 1843 р. в с. Новосілки Ліські й був майже забутий на півстоліття. Взагалі, альманах “Ластівка” – унікальне явище в нашій історії. Проф. Л. Білецький цю книжку цінує найбільше з усього, що побачило доти світ українською мовою – співредактором “Ластівки” разом з Є. Гребінкою був Т. Шевченко⁸.

І хоч Шевченків “Кобзар” (1840) потрапив до Галичини значно пізніше, провідні діячі української культури, як бачимо, вперше ознайомилися з творами Т. Шевченка таки з альманаху “Ластівка”. Проте маємо цікавий факт, що перше видання “Кобзаря” вже в 1843 р., задовго до його з’яви в Галичині, міг мати Я. Головацький – є така звістка в листі І. Вагилевича до Я. Головацького від 1 липня того року: “... узнав-ем за конечне потрібне издати сочиненіе “Статьи о южнорусском языке”. Міг би Ти мені дещо в тім помочи, аби-сь прислав деякі свойства южноруського язика в Уграх і слів із кілька десятков. Также дещо короткого, повного опису, стих із якої книги, що я її не маю, наприклад, книжки: повісті Г. Квітки, стихотворенія Гулака-Артемовського, Т. Шевченка “Кобзар” і “Гайдамаки”, І. Котляревського “Енеїда” і пр. Добре би було, аби-сь написав і оцінку кожного сочиненія, а я на Тебе ся покличу...”⁹. Правда, стверджувати, що Я. Головацький уже тоді справді мав “Кобзар”, не можна, хоча й заперечувати це годі. Дуже ймовірно, що листуючись з О. Бодянським, Я. Головацький таки отримав від нього “Кобзар” (1844, т. зв. “Чигиринський”), який міг просто проігнорувати. Взагалі, як стверджує сучасний дослідник його життя і діяльності О. Седляр, те, що Я. Головацький мав “Кобзар”, він не знаходив жодного підтвердження в документах цього діяча. Мало того, Я. Головацький – а про це пишуть усі дослідники, фактично не розумів (або не хотів розуміти) Шевченкової творчості, оскільки вже в 50-х роках, в ньому розпочала закладатись зрада українському народові, з подальшою еміграцією до Російської імперії, царепоклонством і поклонінням мамоні – як відомо, очолював

⁴ Цит. за працею М. Возняка; *Возняк М.* Народина культура Шевченка в Галичині // Тарас Шевченко і Галичина. Статті і матеріали / Упорядник і редактор Ф. Стеблій. – Львів, 2014. – С.258.

⁵ *Шалата М.* Перший збірник України // *Шашкевич М.* Повне зібрання творів / Упор. і ред. М. Шалата. – Дрогобич: Коло, 2012. – С.17.

⁶ Як твердить І. Верхратський, саме цей примірник “Ластівки”, який тримав у руках М. Шашкевич, він набув для себе після смерті М. Осадци (про це див.: *Верхратський І.* 3 перших літ народоців (1861–1866) // ЗНТШ. – Львів, 1915. – Т.122. – С.84)

⁷ Там само. – С. 311 – 312.

⁸ *Білецький Л.* Тарас Шевченко (життя та творчість) // Шевченко Т. Кобзар / УВАН в Канаді, Інститут Шевченкознавства. – Вид. 2.–Вінніпег: ВС “Тризуб”, 1952.–Т. 1.– С. 77.

⁹ “Русалка Дністрова”: Документи і матеріали / АН УРСР. Ін-т сусп. наук та ін.; Упоряд. Ф. І. Стеблій та ін.; Київ: Наук. думка, 1989. – С.228.

Археографічну комісію у Вільні, отримував високу платню, скуповував для себе мастки на теренах сучасної Білорусі, став багатою людиною. Врешті – повністю перекреслив власні заслуги перед своїм народом, які заробив в часи існування “Руської Трійці”.

Оцінка творчості Т. Шевченка пера І. Вагилевича в статті “Замітки о руській літературі”, що вперше була надрукована в малотиражному часописі “Дневник Руський” (1848, ч. 5, 6, 8), навряд чи стала відома ширшому колу читачів. Однак треба віддати належне І. Вагилевичу – він пише, що “Т. Шевченко, знаомитий поет, іздав свої вірші під написом: “Чигринський Кобзар (Петерсб, 1840; втор. ізд. 1844) в котрих повно ревного чутя”¹⁰. Далі він відзначає поезії, що увійшли до збірки (“Підкова”, “Тарасова ніч”, “Катерина”) та окремо видані твори (“Гайдамаки”, 1841; друге вид. 1844; “Тризна”, 1844; “Гамалія”, 1844), де, як пише автор, “ся отбиває великий талант драматичеський. В рукописі зостаєт превосходная его поема “Кавказ”¹¹. До речі, І. Вагилевич вказує назву саме “Чигиринський Кобзар” (самодіяльність у назві видавця І. Лисенкова), що може бути непрямим доказом: він про нього дізнався від Я. Головацького, який таки мав цю книжку.

Можна також твердити, що Шевченків “Кобзар” (мабуть таки “Чигиринський”) міг отримати через свого брата Василя, купця, який жив у Києві, сподвижник “Руської Трійці” Микола Устиянович. У своїй промові на Соборі руських вчених 19 (31) жовтня 1848 р. він згадує з великим пієтетом Т. Шевченка¹². А це могло означати, що в колах священиків, оскільки їх була переважна більшість на цьому з’їзді, Шевченкове ім’я було відоме, правда, головно з рукописних списків.

Утім, про першу книжку в Галичині, безсмертну “Русалку Дністровую”, видану живою українською мовою, Т. Шевченко таки знав. У листі П. Лукашевича до І. Вагилевича від 3-го жовтня (21 вересня) 1843 р. з Березані маємо підтвердження, що адресант разом з Т. Шевченком читали “Русалку Дністровую” і той високо оцінив художню досконалість альманаху¹³.

* * *

Формування культу Т. Шевченка в Галичині розпочалося після його смерті. Про закінчення життєвого шляху українського поета першою повідомила в короткій замітці львівська польська газета “Głos” за 22 березня 1861 р. (ч. 67), а вже пізніше, “Слово” 27 (15) березня 1861 р. (ч. 15) – у повідомленні українського часопису прізвище поета писали *Шевченько*. За тих півроку сталися важливі події: від січня 1861 р. в Петербурзі за редакцією Василя Білозерського став виходити український журнал “Основа”, де почали друкувати Шевченкові твори, а 22 травня (н. ст.) тлінні останки поета були поховані на Чернечій горі в Каневі. Хоч і з певною інерцією журнал потрапляв до Львова і з нього та рукописних списків, які привозили наддніпрянці, розпочалося друкування творів Т. Шевченка – спочатку

¹⁰ Письменники Західної України: 30-50-х років XIX ст. – Київ: Дніпро, 1965.– С.169. До речі, ця стаття була вперше надрукована лише в книжці “Писання Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича і Якова Головацького, Львів, 1884 (І.Онишкевич, Руська бібліотека, т.III)”, коли в Галичині вже сформувався культ Т. Шевченка.

¹¹ Там само.

¹² Письменники Західної України... С. 416.

¹³ “Русалка Дністрова”: Документи і матеріали... С. 230–231.

у “Слові” (Б. Дідицький та його газета ще стояли тоді на соборницьких українських засадах), а потім в інших періодиках Галичини.

Для підавстрійської України у пропагуванні особи Т. Шевченка відіграв на перший погляд незначний факт переїзду через Львів до Праги, а далі до Парижа влітку 1861 р. Володимира Бернатовича, молодого лікаря з Києва, народженого на Поділлі. Взагалі, діяльність цієї людини, письменника і громадського діяча, щиро-го патріота України, яка відійшла з життя в молодому віці в Одесі восени 1865 р., потребує ретельних біографічних студій¹⁴. Під час перебування у Львові він мав зустрічі з К. Климковичем, В. Шашкевичем, Д. Танячкєвичем, Ф. Зарєвичем та іншими представниками свідомої української молоді. Річ зрозуміла, що тоді він багато розказував про Т. Шевченка і не міг не мати його переписаних творів, з якими знайомив своїх нових друзів. У результаті цих зустрічей, очевидно, К. Климковичу, який тоді був головним співробітником “Слова”, було передано його спо-мин про перепоховання Т. Шевченка. 31(19) липня 1861 р. допис В. Бернатовича під заголовком “Похорони Тараса Шевченка” надруковано в 19-му числі цієї газети за підписом “Б. із Києва”. Цей достатньо великий матеріал був по суті першою поважною звісткою для галичан про велич поета та його вшанування.

А в Галичині твори Т. Шевченка й далі поширювалися в рукописах – у 1861 р. в краю *не було надруковано жодного його твору*. Започаткувалося вшанування пам’яті Т. Шевченка величною панахидою до першої річниці його смерті, яка відбулася 10 березня (26 лютого) у православної церкви при вул. Францисканців (тепер Короленка) в тодішньому церковному приміщенні – теперішня будівля Георгіївського собору збудована в 1897–1899 рр. Звіт про цю подію описав Володимир Шашкевич у газеті “Слово”¹⁵. Від того часу, можемо вважати, в Галичині розпочинається культ Т. Шевченка. Що найважливіше, того ж року починається друк його творів, особливо тих, які не могли побачити денного світла в Російській імперії, а після Валуєвського циркуляру 1863 р. українське слово там стає практично заборо-нене. До тієї, так би мовити, початкової галицької Шевченкіяни найбільше до-лучилися молодь – від 1 лютого 1862 р. у Львові виходив перший друкований ор-ган народівців тижневик “Вечерниці” (редактор і видавець Ф. Зарєвич, від лютого 1863 – В. Шашкевич). Хоч доля цього первістка була недовговічна (в 1862 р. поба-чило світ 33 числа, в 1863 р. – 17, останнє з яких датовано 15 червня 1863 р.) цей орган став справжнім вікном в Наддніпрянську Україну. Саме у “Вечерницях” роз-почався передрук статей з петербурзького часопису “Основа”, насамперед творів Т. Шевченка. І хоч часопис виходив етимологічним правописом, уперше в Галичи-ні окремі статті надруковано фонетичним правописом П. Куліша. Того ж 1862 р. до Шевченкіяни долучився майбутній стовп москвофільства Б. Дідицький – окрім публікацій у “Слові”. Як з’ясував відомий краєзнавець Роман Головин, заходами Б. Дідицького у львівській літографії А. Косткевича 1862 р. надруковано перший у Галичині портрет Т. Шевченка, який двічі перевидано 1863 р.¹⁶. І навіть 1866 р., коли газета “Слово” опублікувала сумнозвісний москвофільський маніфест, який

¹⁴ Готуючи цю статтю, я звертався до відомого одеського краєзнавця Григорія Зленка, але ніяких відомостей про одеський період життя В. Бернатовича він не має.

¹⁵ Слово. – 1862. – № 17. – 28 лют. (12 бер.).

¹⁶ Див.: Головин Р. До історії першого портрета Тараса Шевченка на Львівщині// Наук.-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР.– 1965. – № 2.

оголошував єдність з росіянами від Карпат до Камчатки, світло денне побачив підручник о. Михайла Оброци “Читанка руская низшої гимназії”, яким уперше для державних шкіл краю запроваджено твори низки наддніпрянських письменників, зокрема й Т. Шевченка.

Естафету “Вечерниць” перебирає часопис “Мета”, перше число якого побачило світ 3 (15 жовтня) 1863 р. Головним редактором був К. Климкович, заслуги котрого на зорі галицької Шевченкіяни переоцінити важко. Саме він долучився до перших публікацій про Т. Шевченка у “Слові”, за його безпосередньою участю з’явилися друком Кобзареві фотографії та літографії рукописних творів, він опублікував вірші про Т. Шевченка, а ще – став ідеологом галицького народовства, в пантеоні якого пальму першости завжди тримав наш Пророк.

Від числа 6-го цього часопису на його шмуцитулі з’являється епіграф:

Въ свой хаті – своя правда,

И сила, и воля

Шевченко.

Отже, цим К. Климкович засвідчує, що Т. Шевченко стає прапором молодих українських патріотів Галичини. Друк творів Т. Шевченка в галицьких періодичних виданнях давав дуже багато для усвідомлення галичанами і буковинцями творчості Т. Шевченка. Але він породив і не цілком добре явище в молодому західноукраїнському письменстві – епігонство, бо могутній Шевченків талант дуже впливав на молодих авторів. Цього не уникнув навіть високоталановитий письменник Юрій Федькович, елементи епігонства зустрічаємо і в творах К. Климковича, В. Шашкевича, С. Згарського – могутній відбиток Пророка бачимо й у творчості і багатьох письменників з Наддніпрянщини.

На жаль, життя унікального явища української галицької журналістики, яким став часопис “Мета”, було недовге – останнє його число побачило світ дня 19 (31) грудня 1865 р., а наступного року народовці розпочали видавати журнал “Русалка” (виходив від 1 січня 1866 р. до 2 квітня 1866 р., підписний редактор С. Шехович, фактичний – Володимир Шашкевич). І якщо в “Меті” ми маємо вже публікації П. Куліша (псевдонім Гургурдядько), то на сторінках “Русалки” з’являється прізвище О. Кониського, який на довгі роки стане головним мостом між Галичиною та Наддніпрянщиною. І, звичайно, в усіх цих галицьких періодиках бере участь К. Климкович.

Як відомо, найголовнішим документом обвинувачення Т. Шевченка у справі Кирило-Методіївського Братства були його поезії, а власне рукописний альбом “Три літа”. До цієї унікальної збірки ми ще не раз повернемося в нашій студії. Але почнемо з того, що саме там була написана повністю поема “Сон”, після прочитання якої цар Микола I просто ошалів – як так, якийсь, бачте, художник, недавній кріпак, зумів так змалювати всю систему російського царату, та ще й його “красуню-царицю”, якій писали оди придворні віршомози, назвати “*мов опеньок, засушена, тонка, довгонога...*”. Тому на вироку, до речі, не судовому, а сотвореному у власній канцелярії, власноручно дописав: “Без права писати і малювати”. А в Російській імперії закон, очевидно, писаний лише для царя. Тому-то на довгі роки поема “Сон”, хоч це й художній твір, була заборонена на теренах Росії, а перша її публікація там була здійснена аж після революційних подій 1905 року. Тому

першодрук поеми, здійснений в Галичині, мав непересічне значення для пізнання творчості Т. Шевченка.

Рік 1865 вважаємо особливим в галицькій Шевченкіяні – К. Климкович у Ставропільській друкарні видає *засадничу* поему “Сон” (“У всякого своя доля...”), найгострішу сатиру на устрій Російської імперії. Ця невелика за обсягом брошура, в м’якій обкладинці зеленого кольору, розмірами 22,5x15 см мала всього 20 сторінок, але для виховання українського патріотизму співмірна з вибухом потужної бомби. Якби К. Климкович не зробив нічого іншого, а лише опублікував цю Шевченкову поему, то його ім’я навіки вписується в шевченкознавство. Сучасний дослідник Є. Нахлік твердить, що К. Климкович надрукував поему з руки П. Куліша¹⁷, але маємо підстави вважати, що її текст передав до Львова саме В. Бернатович.

Ми проаналізували текст К. Климковича з текстом поеми з найновішого Повного зібрання творів і констатуємо лише такі незначні розбіжності: у львівському виданні відсутнє мотто (вірш з Євагелія від Івана “Духъ истинны, его же мір не можете пріяти, яко не видить его, ниже знаеть его”, *Иоанна, глава 14, стих 17*), відсутні половина 295 рядка, весь 296 і початок 297 рядка – слова “Ба ні, – кажу/ Говорить умію./ Та не хочу”. Все решта – правописні та дрібні розбіжності (варіативність), а також кілька друкарських помилок. Отже, вже 1865 року українська суспільність має майже ідеальний друкований текст Шевченкового “Сну”. І в тому непересічна заслуга К. Климковича.

* * *

Хто ж таки першим до Львова привіз Шевченків “Кобзар”? Оскільки українські книжки, а серед них і “Кобзар (1860) в 1862 р. продавалися у львівського купця, довголітнього радника і мецената народовських видань Михайла Димета (1821–1890), то вважалось, що під час поїздки до Києва в торговельних справах він привіз того року велику партію українських книжок. Щодо року, то особливих розбіжностей немає. Ось як про це писав Тит Ревакович: “До ширеня культу Шевченка в Галичині найбільше причинився о Дан. Тянячкєвич, бувши студентом теології. Він через львівського купця Мих. Димета спровадив до Львова “Кобзаря”. Се було 1862 р. В самій дух. семинарії Тянячкєвич зумів своїм ентузіазмом прихилити многих безідейних передше товаришів до ідей Шевченка. Вони стали одушевляти ся поезіями його і переписувати їх. І я, ще ученик дрогобицької гімназії, дістав у серпни 1862 р. від семінариста пок. Івана Рудницького переписані поезії Шевченка (мало що не цілого “Кобзаря” петербургського). Я їх відписав собі і так само відчитував, аж в 1863 р. більшу часть знав уже на пам’ять”¹⁸. Як твердить І. Верхратський, ці книжки спровадив до Львова Б. Дідицький і дав продавати їх М. Диметові¹⁹. У цій статті він подає і перелік усієї партії літератури. Зокрема, там були переклади ч. VI, VII “Вечорів на хуторі біля Диканьки” М. Гоголя в перекладах з російської К. Климковича та інші книжки²⁰. Як твердить І. Верх-

¹⁷ Історія Львова. У трьох томах/ Редкол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Львів: Центр Європи, 2007. – Т. 2. – С. 393–394.

¹⁸ *Возняк М.* Народина культура Шевченка в Галичині... С. 7

¹⁹ *Верхратський І.* З первих літ народовців (1861–1866)// Записки НТШ.– 1915.–Т. 122. – С. 82.

²⁰ Там само.– С. 92.

ратський, меценатом цього гоголівського проєкту був М. Димет²¹. Чи це так – слід ще уважно перевірити.

То чи молоді народовці – Д. Тянякевич, К. Климкович, чи тоді вже 35-річний Б. Дідицький вмовили М. Димета привезти книжки з Києва, чи спровадив їх (але як?) і передав продавати М. Диметові сам Б. Дідицький? У всякому разі можна точно твердити, що книжки з Великої України зацікавлені могли купити в крамниці М. Димета. Дуже шкода, що в “Шевченківській Енциклопедії” (Київ, 2012, т. 2) статті про М. Димета нема.

Через свій вік (народився 1856 року) І. Франко ніяк не міг бути першим видавцем чи інтерпретатором творів Т. Шевченка. Мало того, окрім підцензурних Петербурга і Києва, окрім практично безцензурної для Т. Шевченка Галичини долучилися європейські столиці. Крім перших трьох прижиттєвих “Кобзарів” – згадуваних вже петербурзьких видань 1840, 1844 (“Чигиринський”, видавець І. Лисенков) та 1860 (меценат П. Симиренко), до 1908 р. – виходу двотомового “Кобзаря” за редакцією І. Франка, побачили світ такі видання спадщини Т. Шевченка: “Кобзарі” – 1867 (СПб., 677 с, коштом Д. Кожанчикова), 1867 (“Чигиринський”, СПб. укр. мовою, 99 с.), 1867 (“Чигиринський”, СПб. укр. та рос. мовами, переклад О. Лепка, 140 с. 3-тє вид.), далі – унікальне празьке видання 1876 року у 2-х томах, перший, з неполітичними віршами для поширення в межах Російської імперії, другий – для поширення в Галичині та Буковині (Прага, Т.1, 414 с., з додатком споминів про Шевченка письменників І. Тургенєва та Я. Полонського; Т. 2, 276 с, портр.). Наступним хронологічно стає видання 1878 р. під заголовком “Кобзарь: Le Kobzar par Taras Chevtchenko (Ч. 1, Женева, печатня “Громади”, 126 с.). Власне, до видання “Кобзаря” за редакцією І. Франка в різних містах, і, найбільше – в Петербурзі (підцензурні) та в Галичині, у Львові (безцензурні) вийшло, за підрахунками Олени Канчалаби²², 25 видань мовою оригіналу. Але звернемо увагу саме на галицькі “Кобзарі”.

Таких видань, починаючи з 80-х років XIX ст., було не менше як шість. Видавцями різного типу цієї головної народної книжки були відомий архітектор, приятель І. Франка Василь Нагірний (Львів, 1883, 99 с.), видання для дітей накладом Руського Товариства Педагогічного (Львів, 1891, 64 с.), видання НТШ за редакцією та примітками О. Огоновського в 4-х частинах (Львів, 1994–1898, ч. 1, 315 с., портр.; ч. 2, 400 с.; ч. 3, 352 с.; ч. 4, 352 с.), популярне видання Товариства “Просвіта” (Львів, 1894–1895, ч. 1, 118 с, портр; ч. 2, 123 с., портр.). Знову ж таки два видання вибору поезій для молоді видання РПТ (Львів, 1898, 334 с. та 1905, 64 с.). Кожне з галицьких видань – а ще петербурзькі, київські та черкаське (Малій Кобзарь, 1900, 70 с., портр.) потребують спеціальних студій, які виходять далеко за рамки нашої статті. Тому зупинимося на Франковій Шевченкіяні, і, головне, на його першому науковому виданні в двох томах 1908 р.

Іван Франко належить до найяскравіших учасників видавничого процесу в Галичині останньої чверті XIX – початку XX ст. Впродовж усього свого життя, починаючи від участі в редакційному комітеті журналу “Друг” (1876), І. Франко

²¹ Там само

²² Видання “Кобзаря” Тараса Шевченка у фондах Львівської бібліотеки ім. В. Стефаника:/ каталог виставки до 180-річчя від дня народження поета/ Національна Академія наук України, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника/ Укладач О. Канчалаба. – С. 9–43.

аж до смерті провадив активну видавничу діяльність, був книгознавцем, теоретиком видавничої справи, а його теоретичні та практичні засади стали основою для пізніших українських видавців.

Очевидно, що І. Франко не міг оминати геніяльної спадщини Т. Шевченка і був активним пропагатором і видавцем його творів. До речі, першим, хто дав І. Франкові до рук “Кобзаря”, був його вчитель у Дрогобицькій гімназії І. Верхратський. Це було, очевидно, петербурзьке видання 1860 р., видане коштом П. Смиренка (Семеренка), яке купив І. Верхратський у вересні 1862 р. в М. Димета, заплативши йому значну на той суму – 2 ринських 50 кр.²³

Розпочинаючи свою діяльність як автор, ставши невдовзі членом редколегії журналу “Друг”, І. Франко та його однодумці зрозуміли і оцінили значення для національного відродження української періодики. Нагінка влади на радикальне видання, арешти О. Терлецького, М. Павлика і, нарешті, І. Франка, призвели до того, що часопис припинив виходити на четвертому році свого видання у травні 1877 р. Спроба відновити видання під назвою “Громадський Друг”, далі – збірок “Дзвін”, “Молот” у 1878 р. успіху не мали передовсім через нерозважні дії М. Павлика, не дійшло до видання від осені 1879 р. газети “Нова Основа”. Все ж, завдяки Франковій незламності, 10 січня 1881 р. він разом з Іваном Белеєм розпочинають видавати впродовж півтора року єдиний тоді соборний часопис для Галичини і Наддніпрянщини – “Світ”.

Саме у “Світі” І. Франко продовжив публікацію текстів Шевченкових творів, яку провадили молоді народовці-шістдесятники. Так, в ч. 6 першого річника (1881) надруковано досі невідому поезію “Хустина” з такою приміткою редакції: “Поміщасмо досі непечатану поезію Т. Шевченка “Хустина”. Дісталась вона від п. Шиманова, адвоката харківського д-ру Пулюєві, котрий читав її п. Кулішеві. По їх думці нічого сумніватись, що ся поезія зложена Шевченком, котрого чимало рукописей ходило довго з рук до рук, поки 1876 р. зроблено за границею у Празі нове повне видане “Кобзаря”²⁴. Також побачили світло денне недруковані Шевченкові листи²⁵. Саме тут І. Франко вперше надрукував свої “Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка”²⁶.

Перебуваючи в Нагуєвичах 1882 р., І. Франко керував у Дрогобичі гуртком, що ставив собі за мету пропаганду популярних тоді в молодіжному середовищі соціалістичних ідей серед робітників нафтового басейну. В той час члени гуртка, поряд з поширенням літератури соціалістичного змісту, з рук в руки передавали поему Т. Шевченка “Марія”, яку видав М. Драгоманов у Женеві того ж року²⁷. Спеціально для Галичини М. Драгоманов надрукував цей твір латинським шрифтом у польській транскрипції. Це було зроблено для того, щоб поему могли вільно читати

²³ *Верхратський І.* З первих літ народовців... С. 83.

²⁴ *Шевченко Т.* З непечатаних поезій; Хустина. “У неділю не гуляла...” // *Світ*. – 1881. – № 6. – 10 черв. – С. 110.

²⁵ *Шевченко Т. Г.* Непечатані листи Тараса Шевченка. I–VI // *Світ*. – 1882. – № 16–17. – 25 трав. – С. 288 – 290.

²⁶ *Франко І.* 1. Чи можна “Гайдамаків” назвати поемою історичною? // *Світ*. – 1881. – № 8 і 9. 10 вер. – С. 158 – 161; 2. Чи можна “Гайдамаків” назвати найкращою поемою в естетичнім згляді? // *Світ*. – 1881. – № 10. – 10 жовт. – С. 171–172; Темне царство. I–V // *Світ*. – 1881. – № 11–12. – 10 груд. – С. 195–199; 1982. – № 13. – 25 січ. – С. 221–224.

²⁷ *Marija, maty Isusowa. Wirszy Tarasa Szewczenka z uwahamy M. Drahomanowa.* – *Żenewa*, 1882.

поляки та євреї, які розуміли українську мову, але не знали кириличної абетки, а також частина українців, особливо міських, котрі закінчували польські початкові школи і були призвичаєні до польського письма.

Ознайомлення чужинців з шедевром української літератури мало на меті його популяризацію. І. Франко вважав поему “Марія” “найгеніяльнішим з усього, що написав Тарас” (лист до М. Драгоманова від 4 грудня 1883 р.)²⁸, підкреслював, що це “найкраща перла нашої поезії” (лист до Уляни Кравченко, лютий 1884 р.)²⁹. Поширення Шевченкової “Марії” – один з проявів діяльності Франка як активного пропагандиста українського друкованого слова.

Нагадаю, що протягом усього свого життя І. Франко як видавець створив сім видавничих серій: “Дрібна бібліотека” (1878 – 1880), “Наукова бібліотека” (1887), “Літературно-наукова бібліотека” (1889 – 1897), “Хлопська бібліотека” (1896–1899), “Міжнародна бібліотека” (1912–1914), “Універсальна бібліотека” (1910–1912), “Всесвітня бібліотека” (1914). Причому тільки у двох з них – “Науковій бібліотеці” та “Літературно-науковій бібліотеці” – він був по суті одноосібним редактором і видавцем. Це потребує деякого роз’яснення, хоча, враховуючи мої попередні студії, зупинюся тут хіба що схематично.

Отже, “Дрібна бібліотека”, появу якої в світ детально з’ясовано в книжці “Книга, просвіта, нація” (Львів, 1996)³⁰, була таки плодом діяльності цілого видавничого комітету. Без сумніву, чільне місце серед групи молоді, яка стала творцем першого радикального книжкового видання в Україні, займав І. Франко, але то не була його власна видавнича серія. “Хлопська бібліотека”, яку він видавав у 90-х роках ХІХ ст., за змістом і навіть за формою – типове видання Українсько-руської радикальної партії. На мій погляд, як всяке партійне видання, при всій безкомпромісності його чільного творця (маю на увазі І. Франка), було таки виданням партійним. Це значить, що якою би винятковою індивідуальністю не був її редактор, серія не лише несла в собі печать його духа, але на неї великою мірою впливав також колективний розум проводу партії і тут уже ніяк не можна було не дотримуватися певної партійної дисципліни.

Після “Літературно-наукової бібліотеки” І. Франко брав безпосередню участь у виданнях двох серій: “Міжнародної бібліотеки” (1912–1914, з’явилося 14 випусків) та “Всесвітньої бібліотеки” (1914, до кінця життя). Але співтворцем першої з них був Онуфрій Пашук, а другої – Іван Калинович. І хоч під час виходу цих двох останніх видавничих серій вплив І. Франка як “великого астрального тіла, що гріє всю Україну, а світить далеко дальше”³¹, і на програму, і на спосіб друку був вельми могутній, ми мусимо зробити висновок: із 7-ми видавничих серій власне тільки

²⁸ Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1976–1986. Т. 48. – С. 387. Додаткові томи до Збір. творів: У 50 т. – Т. 51 – 54. – Київ: Наук. думка, 2008 – 2011.

²⁹ Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Т. 48.–402.

³⁰ Якимович Б. Книга, просвіта, нація: Видавнича діяльність Івана Франка в 70–80 роках ХІХ ст.–Львів, 1996. – С. 42– 80. (У підрозділі “Еволюція світоглядних позицій І. Франка протягом 80-х років та його громадсько-політична діяльність” (с. 105–127) аргументовано показано, що саме тоді сформувався світогляд І. Франка й від захоплення різноманітними соціалістичними теоріями він перейшов чітко на національно-демократичні позиції. Вияв цього – його громадська та видавнича діяльність окресленого періоду).

³¹ Черемшина М. Фрагмент моїх споминів про Івана Франка // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956. – С. 308.

“Наукова бібліотека”, а далі “Літературно-наукова бібліотека” були якнайкращим дзеркалом, де можемо бачити Франка-видавця зусібіч.

“Літературно-наукова бібліотека”, третя з черги видавничих серій Франка-видавця, посідає особливе місце в його біографії. До того, як відомо, поряд з окремими виданнями, якими заявив про себе І. Франко для української суспільності, побачили світ уже дві його видавничі серії – “Дрібна бібліотека” та “Наукова бібліотека”. Перша книжка “Літературно-наукової бібліотеки” з’явилася 1889 р. Всього в “ЛНБ” вийшло: “Мала серія” – 34 випуски, “Нова серія” – 11 випусків. На той час творцеві цього видавничого проекту було вже 33 роки. Без всякого перебільшення можна констатувати, що, започаткувавши цю видавничу серію, І. Франко вже був неформальним лідером усієї галицької молоді. А якщо дивитися ширше, то крок за кроком він доходив тієї вершини, до якої ніхто (не будемо тут торкатися справді геніальної спадщини Лесі Українки), окрім Шевченка, його попередників, сучасників та, врешті, й наступників, наблизитися не зміг.

Першою книжкою, що її надрукував І. Франко в започаткованій ним (у 1889 р.) видавничій серії “Літературно-наукова бібліотека”, була поема Шевченка “Перебендя”. “Переднє слово” до Шевченкового твору – це окрема літературознавча студія, яка трактує твір у порівняльному плані. На особливу увагу заслуговує Франкова гранично точна оцінка значення цього твору: “Мені здається, що невеличку, але прекрасну поему Шевченка “Перебендя” можна вважати типовим прикладом того, як в першій добі поетичної діяльності Шевченка перехрещувались і зливались найрізноманітніші впливи і як геніальна натура нашого поета уміла впливи ті щасливо перетопити в одну органічну і глобальну поетичну цілість”³². На прикладі цього твору розглянуто місце поета в суспільстві, трактування поетичної творчості устами Міцкевича і Пушкіна, а також у творах “української школи” в польській літературі, мимохідь згадано Шіллера, інших поетів. Цікаву і достатньо переконливу версію походження окремих деталей образу Перебенді, які йдуть від концепцій німецьких філософів доби романтизму, зокрема від Е. Т. А. Гофмана, подає відомий літературознавець Румунії Магдаліна Ласло-Куцюк³³.

Книжка побачила світ у лютому 1889 р. Це підтверджує Франковий лист до І. М. Колесси, написаний 24 лютого того року³⁴. Отже, саме виданням Шевченкової поеми І. Франко започатковує одну з найбільших своїх видавничих серій.

Цікаве дослідження “Шевченкові ідеали і українська дійсність” П. Л. Тучапського, активного діяча громадівського руху та популяризатора ідей М. Драгоманова, до речі – єдиного українця, який був делегатом І-го (Мінського) з’їзду РСДРП, під криптонімом “Е. С.” побачило світ 1892 р. як 13-та книжка згаданої серії³⁵. Цей реферат був виголошений на таємному засіданні нелегального гуртка української молоді в Києві під час Шевченківських свят у 1891 р. Автор боронив ідеали Кобзаря від зазіхань політичних діячів, які, прикриваючись його іменем, пробували нав’язати суспільству власні думки.

³² Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Т. 27. – С. 287 – 288.

³³ Ласло-Куцюк М. Творчість Шевченка на тлі його доби. – Бухарест: Мустанг, 2002. – С. 140–144.

³⁴ Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Т. 49. – С. 197.

³⁵ Е. С. [Тучапський П.]. Шевченкові ідеали і українська дійсність. – Львів, 1892 (т. зв. “Мала серія” Літературно-наукової бібліотеки”, вип. 13).

Величезне значення для популяризації творчості Шевченка мали Франкові переклади його поезій німецькою мовою. До перекладацької діяльності спадщини Кобзаря він заохочував багатьох учених та письменників України, а також чужинців, які знали українську мову³⁶.

У 1903 р. у Львові накладом Українсько-руської Видавничої Спілки побачила світ книжка, якій судилося стати шедевром українського книговидання ХХ ст. Це “Акорди” – антологія української лірики від смерті Шевченка, яку уклав Іван Франко³⁷, а ілюстрував Юліян Панькевич за участю Івана Труша. Всього тут, як свідчить її зміст, опубліковано твори 88 поетів³⁸ пошевченківської доби. Антологія розпочинається віршами П. Куліша, друга і соратника Т. Шевченка. Оригінальне сецесійне оформлення книжки, виняткова повнота текстів, високий смак добирання творів окремих авторів, люксовий папір, друк та чотири види оправ (м’яка і три різні тверді) за ціною від 7,5 до 10 корон австрійської валюти роблять “Акорди” непересічним явищем української культури. І – величезний для такої книжки наклад – 3100 примірників³⁹ Власне, працюючи над цим українським виданням, І. Франко ніби підходив до наступної, знакової у своїй діяльності праці – видання поетичної спадщини Т. Шевченка у двох томах.

* * *

У літературному житті України поява двох видань творів Шевченка, що готувалися паралельно за редакцією В. Доманицького в Петербурзі та І. Франка – у Львові, стала етапною подією. Франкові ідеї про періодизацію творчості Шевченка, його текстологічні засади та принципи й були реалізовані саме у двотомовому виданні “Кобзаря”, що побачило світ у Львові 1908 р.

Для дослідження цього видатного проекту в історії українського книговидання ХХ ст. дуже дослужився М. Возняк, опублікувавши листування І. Франка з В. Доманицьким, свої зауваги у статті з нагоди двадцятилітнього ювілею появи у світ першого критичного друку спадщини Т. Шевченка⁴⁰.

Велике значення під час підготовки цього видання мала ґрунтовна стаття В. Доманицького “Критичний розлід над текстом “Кобзаря”, опублікована спочатку в журналі “Киевская старина” в кінці 1906 р. і окремим виданням – у Києві наступного року. Ця праця, за словами І. Франка, “дійсно дала нам стільки нового, інтересного

³⁶ Рудницький Л. Іван Франко і німецька література. – Мюнхен, 1974. – 226 с.

³⁷ Акорди: антологія української лірики від смерті Шевченка / Уложив Іван Франко, з ілюстраціями Юліяна Панькевича. – Львів: Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки. – 316 с, іл.

³⁸ Фактично в антології опубліковані твори 87 авторів: двічі, під власним прізвищем і під псевдонімом П. Таїсич фігурує Платон Панченко. Оригінал антології репринтним способом з ґрунтовною передмовою М. Ільницького відтворено у видавництві “Веселка” (Київ, 2002), проте порушено принципи факсимільних перевидань. На цю тему наша стаття надрукована в збірнику наукових праць на честь 70-річчя члена-кореспондента НАН України проф. М. М. Ільницького (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність/ Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. – Львів, 2004. – С. 353–373.

³⁹ Якимович Б. Іван Франко – видавець: книгознавчі та джерелознавчі аспекти. – Львів, 2006. – С. 350.

⁴⁰ Возняк М. З приводу двадцятиліття “Кобзаря” в редакції В. Доманицького (його листування з Ів. Франком) // За сто літ: Матеріали з громадського й літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття / Заходом комісії новішої історії України під ред. акад. М. Грушевського. Київ; Харків: ДВУ. –1930. –Т. XXXI. – Кн. 5. – С. 272–304.

матеріалу й уваг, що ми, нарешті, побачили Шевченкові твори в їх правдивому блиску, вникли в робітню великого артиста і зрозуміли ту велику працю, яку він провадив майже рівночасно зі своєю поетичною діяльністю над шліфуванням, вигладжуванням та вдоповнюванням своїх творів”⁴¹. Листування з В. Доманицьким під час редакторської роботи, звірка з текстами Шевченкових автографів, якими той користувався, дали добрі результати. За рівнем текстологічної підготовки це видання не мало аналогів і значно перевищило в науковому плані всі галицькі збірки творів Т. Шевченка, що вийшли до того часу: рішуче відкинута як неавтентичні низку творів, що кочували з одного до другого видання спадщини Шевченка 70 – 80-х років, а саме поезії “Гарно твоя кобза грає”, “В альбом”, “Полуботко”, “До сестри”, “Слов’янам” та інші. І. Франко вперше ввів до видання пересипані українізмами поеми “Слепая” та “Тризна” (подібно як Гоголь у “Вечорах на хуторі біля Диканьки”), Шевченкову (так звану Седнівську) передмову до ненадрукованого “Кобзаря”, подав два варіанти поеми “Москалева криниця” та “Варнак”, запровадивши хронологічний принцип подачі творів. Різко відкинута штучний поділ творчості Шевченка за жанрово-родовим принципом – чотири хронологічні напрями з поділом творів ще на чотири підрозділи: думки, балади, посвяти, епічні твори та інші *стихотвори*, які використовували О. Огоновський та Ю. Романчук.

Від попередніх видань підготований Франком “Кобзар” відрізнявся нумерацією рядків та акцентуванням багатоскладових слів, що мало значення для правильного читання Шевченкової поезії, особливо в Галичині, де мова українців була засмічена полонізмами та германізмами. На кожній сторінці книжки подавалися різночитання за попередніми публікаціями Шевченкових творів, інформація про першодруки.

Заслуговує на окрему увагу і той факт, що у процесі роботи І. Франко постійно вдосконалював своє видання. Так, у порівнянні з рукописним автографом, що зберігається у фонді Франка відділу рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України⁴² додатково введено до першого тому ще дві поезії – “Тяжко-важко в світі жити...” та “Н. Маркевичу”, які він отримав пізніше. Навіть уже тоді, коли перші десять аркушів “Кобзаря” було набрано в друкарні, а В. Доманицький надіслав Франкові примірник петербурзького видання з виписками варіантів з копії, що збереглася в покійного на той час письменника Д. Мордовця, він подає цей матеріал у передмові до першого тому. В додатках уперше вміщено також низку Шевченкових записів народних пісень. Видання “Кобзаря” в Петербурзі та Львові за редакціями В. Доманицького та І. Франка – принципово важливі події в історії шевченкознавчої науки.

Шевченкознавці та франкознавці, починаючи від М. Возняка, про що йшлося вище, не обминули своєю увагою Санкт-Петербурзького за редакцією В. Доманицького (1907)⁴³ та Львівського – за редакцією І. Франка (1908)⁴⁴ видання спад-

⁴¹ Франко І. Збір. творів: У 50 т.–Т. 37. – С. 562–563.

⁴² Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописних фондів і текстології. Ф. 3, спр. 669.

⁴³ Шевченко Т. Кобзарь. [Вид.] “Общества имени Т. Г. Шевченка для вспомоществования нуждающимся уроженцам Южной России, учащимся въ высших учебных заведениях С.-Петербурга” та “Благотворительнаго Общества издания общепользных дешевых книг”. – Спб., 1907. – 636 с.: 1 л. портр. – Книгопечат. Шмидтъ.

⁴⁴ Шевченко Т. Кобзарь/ Ред. І. Франко// Твори Тараса Шевченка: В 2-х т. – Львів, 1908. – Укр.-руська бібліотека. Філолог. секція НТШ. Т. VI, VII. – Т. 1. (1838 – 1847). – 442 с.; Т.2 (1847 – 1860). – 430 с.

щини Т. Шевченка. Про це писали М. Бернштейн⁴⁵, В. Бородин⁴⁶, А. Франко⁴⁷ та ін. Однак, попри легко з'ясовувані дати, які сам І. Франко наводить у "Передмові" до першого тому свого видання, а саме: ухвалу філологічної секції НТШ від 21 грудня 1905 р., затвердження цієї ухвали виділом 26 червня 1907 р.⁴⁸, не було з'ясовано, коли ж почато друк Франкового видання. Як свідчить запис у "Книзі замовлень друкарні Наукового Товариства імені Шевченка", це сталось 10 червня 1907 р. – саме тоді розміщено замовлення на т. 1 "Кобзаря"⁴⁹ (sic! – до затвердження ухвали секції на виділі НТШ). Наклад книжки – 2000 примірників, а кошти друку становили 2160, 5 корон⁵⁰. Хоч І. Франко писав В. Доманицькому 21 серпня 1907 р., що він є на відпочинку в Криворівні і що без його повернення до Львова "дальший друк Шевченка зупиниться"⁵¹ – все-таки цю велику працю він закінчив швидко – свій "Кобзар" надіслав В. Доманицькому ще перед Різдвами святами 1908 р.⁵². Написанню обіцяної передмови і покажчика до другого тому⁵³, очевидно, завадила хвороба І. Франка. Якщо врахувати справедливе твердження В. Бородині, що Франкова редакція поетових творів відмінна від тексту петербурзького "Кобзаря" 1907 і 1908 р., то І. Франко справді дуже швидко справився з такою складною і важкою, на той час справді піонерською працею.

Як видавець і коментатор, І. Франко уточнює і спростовує деякі важливі деталі щодо першодруків Т. Шевченка. Так, наприклад, щодо одного з найкращих зразків так званої "політичної" лірики Т. Шевченка "Чигрине, Чигрине..." на с. 230 першого тому свого видання в коментарі він пише: "Друковано у-перве у львівських "Поезіях" (стор. 62–64). У "Вечерниціях", про які згадано в "Критичнім розсліді" В. Доманицького ст. 62, сеї поемки не було"⁵⁴. Отже, як бачимо, І. Франко виправляє В. Доманицького, який допустився помилки, мабуть, тому, що в Петербурзі не мав можливості звірити це твердження, не маючи під рукою галицького народовецького літературного тижневика "Вечерниці", який виходив у Львові 1862–1863 рр.

Узагалі, до слова, хочу наголосити сучасникам – шевченкознавство, через унікальний талант українського Пророка, попри те, що на його царині працюють уже понад століття видатні діячі української і світової гуманітарної науки – містить ще багато різних таємниць і прогалин. У моїй бібліотеці (інв. число 2398) є один з найкращих здобутків шевченкознавства – монографія академіка Івана Дзюби "Тарас Шевченко"⁵⁵ з таким

⁴⁵ *Бернштейн М. Д.* Франко і Шевченко: Спостереження над Шевченковою спадщиною І. Я. Франка. – Київ.: Дніпро, 1984.

⁴⁶ *Бородин В.* Видання літературних творів Т. Шевченка // Шевченківський словник: У 2 т. / Гол. ред. УРЕ. – Київ, 1976. – Т. 1. – С. 116–117.

⁴⁷ *Франко А.* Іван Франко – редактор видавничої серії: Наукового товариства ім. Шевченка "Українсько-руська бібліотека" // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. – Львів, 1998. – С. 578–585.

⁴⁸ *Шевченко Т.* Кобзарь / Ред. І. Франко // Твори Тараса Шевченка: В 2-х т. – Львів, 1908. – С. VI–VII.

⁴⁹ Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Од. зб. 609. – Арк. 360зв. – 361.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ *Франко І.* Зібр. творів: У 50 т. – Т. 50. – С. 326.

⁵² Там само. – С. 349.

⁵³ *Шевченко Т.* Кобзарь / Ред. І. Франко // Твори Тараса Шевченка: В 2-х т. – Львів, 1908.... (Про це див.: Передмова, с. IX).

⁵⁴ Там само. – Т. 1 – С. 230.

⁵⁵ *Дзюба І.* Тарас Шевченко. – Київ: Альтернативи, 2005.

автографом: "... Все життя йдемо до Шевченка. Дай Боже, щоб наші прапраправнуки дійшли. Богданові Якимовичу – І. Дзюба. 15.02.06 Київ". І в цьому – велика правда!

Так от, кілька не з'ясованих достеменно загадок лише згадані поезії "Чигрине, Чигрине...". Якщо читач візьме до рук практично будь-який "Кобзар" – навіть один із останніх, що побачив світло денне у видавництві "Школа" (Київ, 2014, до 200-річчя від дня народження Т. Шевченка⁵⁶), то в заголовку прочитає таку назву вірша, як і подавав у своєму виданні І. Франко: "Чигирин" (М. Щепкіну). Беремо до рук книжку автографів Т. Шевченка – рукописний альбом "Три літа"⁵⁷, до речі, який міг би бути знищений автором під час арешту і який став головним документом обвинувачення для нього під час слідства у справі Кирило-Методіївського Братства. В автографі поезія не має назви і присвяти! А, отже, у найавторитетнішому, безцензурному, виданому в незалежній Україні Повному зібранні творів Т. Шевченка⁵⁸ вірш у "Алфавітному покажчику творів"⁵⁹ справедливо має назву "Чигрине, Чигрине..." – за назвою першого рядка. Звідки ж взялася посвята М. Щепкіну? Як відомо, поезія народилася в Москві в лютому 1844 р. – під впливом нещодавно відвіданих в Україні руїн пам'яток української старовини, а, власне, результатів цілеспрямованої політики Московщини на присвоєння собі української історії та інкорпорування України до своїх володінь (до речі, цю політику старається й сьогодні проводити Кремль, де порядкує новочасний "цар" В. Путін). Саме смердючий московський дух старої імперської столиці й міг породити такого рівня і змісту поезію! Зустрівшись з другом і земляком М. Щепкіним, Т. Шевченко, найімовірніше, подарував йому цю свою поезію, написавши на аркуші й посвяту – "М. Щепкіну". Можливо, саме під такою назвою і з такою присвятою хтось переписав цей Шевченків автограф у М. Щепкіна, оприлюднив його, а оригінал, може, й до цього часу є в архіві видатного актора-українця.

Але й це ще не все. На с. 228 першого тому "Кобзаря" у Франковій редакції рядки 17 – 19 подано так:

*За-що-ж боролись ми з Ляхами?
За-що-ж ми різались з ордами?**
За що скородили списами
Татарські** ребра?.. Засівали
І рудою поливали,
І шаблями скородили, –
*Що-ж на ниві уродило?****
Уродила рута, рута –
Волі нашої отрута.

А внизу на тій же сторінці примітки:

* В праськім вид. з панамми.

** В льв. вид. Московські, в праськім і женеvськім Татарські.

*** Льв. вид. уродилось.

⁵⁶ Шевченко. Т. Кобзар. – Київ: Школа, 2014. – С. 127.

⁵⁷ Шевченко Т. Три літа: Автографи поезій 1843 – 1845 років. – Київ: Наук. думка, 1967. – С. 3.

⁵⁸ Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т./ Редкол. М. Г. Жулинський (голова) та ін. – Київ: Наук. думка, 2001.

⁵⁹ Там само... Т. 1. – С. 780.

Натомість, за рукописним автографом збірки “Три літа” має бути, як це й подано в академічному виданні⁶⁰ :

* ордами.

** Московські.

*** уродилосьь.

Так що навіть не більшовики (хоч це вони сприйняли залюбки, передруковували у всіх підрадянських виданнях “Кобзаря”, з дивоглядними коментарями) додумалися замінити у 20-му рядку поезії “московські ребра” на “татарські ребра”, а це ще зробили празькі та женецькі (М. Драгоманов?) видавці! До речі, як вдуматися добре, то автентика за всіма виданнями вираховується логічним шляхом – йдеться тут про наших сусідів поляків, татар і москалів, проти яких боролися українці за свою незалежність. Навіть видавці-чехи, хоч другий том видання (Прага, 1876) призначався для розповсюдження на Буковині, в Галичині та Закарпатті, тобто за межами дії царської цензури і містив заборонені в Російській імперії поезії, зробили саме таку прикру помилку. Та Бог з ними, тими, хто не тримав у руках рукописного альбому “Три літа”. Як свідчить В. Доманицький, він ознайомився з усіма доступними автографами Т. Шевченка. Очевидно, тримав у руках збірку “Три літа”. То чому друкував у своєму “Кобзарі” (СПб, 1907) таки “Татарські ребра”? І це вже в Росії після першої російської революції, коли заборона на цензурування творів Т. Шевченка ніби й впала? Як це розуміти – як цензуру чи самоцензуру? На жаль, “умом Россию не понять!” – це таки щира правда.

Та на наш погляд, страшніша помилка таки в І. Франка. Зважаючи на його авторитет, В. Сімович у підготованому ним знаменитому Шевченковому “Кобзарі”⁶¹ – про що нижче – також пише у 20-му рядку “Татарські ребра”, певно, вважаючи В. Доманицького та І. Франка найавторитетнішими текстологами творів Пророка. А це й призвело до помилки, якої допустився пізніше й найбільший галицький видавець міжвоєнного періоду Іван Тиктор, власник концерну “Українська Преса”.

До речі, хоч І. Франко справедливо критикував політика, педагога і видавця Юліяна Романчука за принципи послідовності друку Шевченкових творів, однак саме в Романчукових виданнях дискутована строфа поезії “Чигрине, Чигрине...” таки автентична!

Так от, Шевченків “Кобзар” Івана Тиктора ґрунтується на Франкових видавничих засадах⁶². Йдеться про реалізацію вже в Канаді одного з чотирьох найзначніших видавничих проєктів І. Тиктора, а саме: “Кобзаря” в упорядкуванні й з коментарем Василя Сімовича. По суті, це відтворення книжки, яка побачила світ у 1921 р. в Українському видавництві в Катеринославі й надрукована заходами Євгена Вирового в Ляйпцігу.

Саме на засадах Доманицького – Франка, які пізніше розвинув Б. Лепкий, В. Сімович підготував чи не найоригінальніше видання “Кобзаря”, яке мало стати “придатним” для якнайширшого кола читачів. Книжка призначалася, для всіх

⁶⁰ Там само... Т. 1. – С. 694.

⁶¹ *Шевченко Т. Кобзарь*. Народне видання з поясненнями і примітками Д-ра Василя Сімовича. – Катеринослав; Кам’янець; Ляйпціг: Українське вид-во в Катеринославі заходами С. Вирового, 1921. – 428 с.

⁶² *Якимович Б.* Іван Тиктор – видавець і громадський діяч // Видання Івана Тиктора та концерну “Українська преса”: Бібліографічний покажчик (1923 – 1977) / Укладач В.Г. Денисюк. – Львів, 2000. – С. 5–26.

земель, що їх заселяє український народ: і Наддніпрянщини, й Кубані, й Західної України (Поділля, Галичина, Буковина, Холмщина), й Полісся, й Підляшшя, й Закарпаття⁶³. Цьому сприяли насамперед унікальні коментарі, які для зручності користування винесені посторінково. Саме це видання надрукував І. Тиктор в еміграції у Вінніпезі – столиці канадської провінції Манітоба з нагоди 100-річчя від дня смерті Шевченка в 1961 р., і саме воно, повторене кілька разів, залишається основною книжкою, з якої вивчають Т. Шевченка українці в усій західній діаспорі. На жаль, “Кобзар” з коментарями В. Сімовича лише один раз перевидався в Україні, у Рівному, заходами Рівненського обласного об’єднання Товариства “Просвіта” імені Т. Г. Шевченка та Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України на ентузіязмі Михайла Борейка з післямовою академіка Миколи Жулинського⁶⁴, а українські читачі, передовсім школярі, змушені до сьогодні користуватися розтиражованими у великій кількості “Кобзарями” зі суворо цензурованими радянськими трактуваннями подій і фактів, які безбожно фальсифікують безсмертні Шевченкові твори. Правда, останнім часом завдяки відомому шевченкознавцеві Сергієві Гальченку в різних містах України перевидано факсимільно низку унікальних “Кобзарів”⁶⁵, та вони бачать світ вкрай малими накладками і вже на час виходу з друкарні стають відразу раритетами.

Усе ж читач має розтиражовану принципову помилку в поезії “Чигрине, Чигрине...” помилку, яку допустили і В. Сімович, і І. Тиктор, до якої, певною мірою, хоч й не стовідсотково, спричинився І. Франко, а більшою мірою – високоталановитий фаховий шевченкознавець В. Доманицький.

Але особливо дивно констатувати, чому І. Тиктор, готуючи своє вінніпезьке видання, не звернув увагу на тексти, які опублікував у тому ж Вінніпезі видатний український вчений-шевченкознавець професор Леонід Білецький (1882–1955). Народжений на південній Київщині, в с. Литвинівка – тепер Жашківського району Черкаської області, цей історик літератури і критик, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка, віце-президент Української Вільної Академії Наук у свій час був доцентом створеного в буремні роки наших Визвольних змагань 1917–1921 р. славнозвісного Кам’янець-Подільського державного університету, де працював під керівництвом ректора, проф. І. Огієнка, разом з відомими вченими з різних галузей знань (математику там викладав, наприклад, Микола Чайковський – син відомого письменника Андрія Чайковського – та ін.), був професором Львівського університету, а від 1923 року – професором і керівником Українського Високого Педагогічного Інституту у Празі, професором Українського Вільного Університету, якого в 1949 р. доля закинула до канадського Вінніпега. За даними, які зібрав д-р

⁶³ Сімович В. [Передмова] // Шевченко Т. Кобзарь. – Катеринослав, 1921. – С. Х.

⁶⁴ Це репринтне відтворення другого виправленого і поширеного видання, яке видав І. Тиктор у Вінніпезі 1960 р. Видання надруковане наприкінці 1998 р. накладом 7 тис. примірників з післямовою М. Жулинського “Тарас Шевченко: духовна реалізація пророцтва”. – С. I–XV.

⁶⁵ Шевченко Т. Кобзар. – Київ: Преса України, 2001. (Серія подарункових видань. Кн. 1); Шевченко Т. Кобзар. Третє повне видання за ред. В. М. Доманицького (1910). – Рівне: Волинські обереги, 2004; Шевченко Т. Кобзар 1840 року. Факсимільне видання. Київ: Веселка, 2014; Шевченко Т. Другий “Кобзар”. Поезії 1843 – 1847. – Дніпродзержинськ: Вид. дім “Андрій”, 2010; Нові вірші Пушкіна і Шевченка: Репринтне видання. – Київ: Либідь, 2012 та ін.

М. Марунчак⁶⁶, проф. Л. Білецький – автор понад 200 наукових праць, монографій та шкільних підручників, в тому числі студії “Віруючий Шевченко” (1949). Але, на наш погляд, підготований і виданий у Вінніпезі Шевченків “Кобзар” (друге видання, у 4-х томах)⁶⁷, явище не лише унікальне, а й явно недооцінене навіть сьогодні.

Якістю текстологічного опрацювання, написаними фактично до кожної поезії ґрунтовної розвідки та до того ж якісних приміток – це видання вражає. Провівши ретельну текстологічну перевірку поезії “Чигрине, Чигрине...” смію твердити: за винятком кількох правописних розбіжностей, він ідентичний з текстом в першому томі ПЗТ (2001), а отже – й рукописним альбомом “Три літа”, надрукований теж без назви, але Л. Білецький таки чомусь залишив присвяту “М. С. Щепкіну”⁶⁸.

У розлогій літературно-історичній розвідці до цієї поезії вчений констатує історичну ідеологему Шевченка: “В Чигирині Україна зродилась, в Переяславі знову лягла у могилу”⁶⁹. Історикам тут нічого додати!

У своєму виданні “Кобзаря” Л. Білецький не пішов шляхом В. Доманицького, а за тим і І. Франка, та надрукував збірку “Три літа” не за хронологією, а за її авторською композицією. Л. Білецький обґрунтовує підхід В. Доманицького його позитивізмом, але при тому не згадуючи І. Франка. На наш погляд, такий підхід Л. Білецького, мабуть, правильний. Шкода, що до нього не прислухалися упорядники останнього Повного зібрання творів (у 12 т.), хоча для них це може бути виправданним – друкували не “Кобзар”, а академічне зібрання творів.

Попри багато претензій до упорядників Зібрання творів Івана Франка у 50-ти томах, попри пропуски через радянську цензуру багатьох творів у поетичних Франкових збірках, упорядники таки йшли за волею автора і не порушували композицію поетових книжок “З вершин і низин”, “Зів’яле листя”, “Semper tiro” та ін. Хто-хто, а І. Франко добре розумів авторські композиції й пішов шляхом В. Доманицького лише тому, що сам ніколи не тримав у руках Шевченкового шедедру – рукописного альбому “Три літа”.

Усе ж, підсумовуючи викладене, справедливо робимо висновок, що І. Франко належить до літературознавців, які глибоко осмислювали творчість Т. Шевченка, високо цінити його внесок у світову літературу, долучилися до популяризації творчості Кобзаря, зокрема й для того, щоб український читач мав наукове зібрання текстів свого Пророка. Тим-то сучасним дослідникам літературного процесу, враховуючи Франків шевченкознавчий доробок, варто було б ще й ще раз прочитати “тую славу” і, не минаючи “ніже титли, ніже тої коми”, не сходячи на манівці, дійти до глибин і таїн поетовою Слова. Саме для того ми й здійснили до Шевченкового Ювілею факсимільне перевидання “Кобзаря” (Львів, 1908)⁷⁰. І ще

⁶⁶ *Марунчак М. Г.* Біографічний довідник до історії українців Канади. – Вінніпег: УВАН в Канаді, 1986. – С. 61–62.

⁶⁷ *Шевченко Т.* Кобзар: У 4-х т. / Українська Вільна Академія Наук у Канаді, Інститут Шевченкознавства / Редакція, статті й пояснення д-ра Л. Білецького. Худ оформлення М. Левицького. Вид. 2-ге, поправлене й доповнене. Вінніпег: Накладом Видавничої Спільки “Тризуб” 1952–1954. (Т. 1. – 1952. – 376 с.; Т. 2. – 1952. – 468 с.; Т. 3. – 576 с.; Т. 4. – 557 с.).

⁶⁸ Там само. – Т. 2. – С. 81.

⁶⁹ Там само. – С. 194.

⁷⁰ *Шевченко Т.* Кобзар (Твори Тараса Шевченка. Факсимільне відтворення з видання: Львів, 1908) / Автор ідеї та упорядник Б. З. Якимович. – Львів: Вид. М. М. Ощипок, Б. З. Якимович, 2014. – Т. 1. – 4*+X+442 с.; Т. 2. – 4*+438+XXI с.

одна особливість цього видання: “Кобзар” за редакцією галичанина Івана Франка у співпраці з наддніпрянцем Василем Доманицьким – соборність, яка не дає жити нашим ворогам, насамперед імперському Кремлеві!

* * *

Ця стаття, як і видавничий проєкт “Тарас Шевченко. Кобзар. У 2-х т., Львів, 2014” (факсимільне відтворення першого в Галичині наукового зібрання поетичної спадщини українського Пророка, побачило світло денне за редакцією Івана Франка, 1908 р.) – готувалася в страшний час кінця 2013 – початку 2014 років, між поїздками на Майдан до Києва. Саме тоді вирішувалася доля майбутнього і держави Україна, і українського народу. Тому і хочу, і маю обов’язок надати своїй студії науково-публіцистичне закінчення.

Направду – Шевченків “Кобзар” є Біблією для українського народу, має бути на книжковій полиці поруч зі Святим Письмом. Колись навіть під сільськими стріхами на покуті, поруч з образами, висіли у вишитих рушниках портрети Т. Шевченка та І. Франка, а на сволоці зберігався “Кобзар”. Чи є це в розкішних особняках українських багатіїв, які впродовж буремних 90-х років минулого століття нахабно розікрали національне багатство, а зрадник українського народу, тодішній президент В. Янукович розмістився у святому для кожного українця Межигір’ї на руїнах Межигірського Спаса, де доживали свого віку козаки, козацька старшина, полковники і навіть гетьмани? І чи міг допуститися такого блюзнірства щодо національної святині будь-який лідер європейської держави. Згадується безсмертне Шевченкове:

*Якби ви вчилися так як треба,
То й мудрость би була своя!*⁷¹

Межигірський Спас таки буде відновлений, а в палатах, які будував на століття вперед своїй сім’ї зек-президент, буде розміщений Національний музей боротьби за державу після революції 2013–2014 років!

Усім нам треба читати Шевченкове:

*Нащо нас мати привела?
Чи для добра? Чи то для зла?
Нащо живем? Чого бажаєм?*⁷²

Українофоби і підніжки, де б вони не жили і в яку тогу би не рядилися, давно отримали від Пророка дуже точну і вічну характеристику:

*Ви – розбійники неситі,
Голодні ворони.
По якому правдивому,
Святому закону
І землею, всім даною,
І сердешним людом
Торгуете? Стережіться ж,
Бо лихо вам буде,*

⁷¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів... Т. 1. – С. 350.

⁷² Там само. – С. 53.

*Тяжке лихо!.. Дурить дітей
І брата сліпого,
Дурить себе, чужих людей,
Та не дурить Бога.
Бо в день радости над вами
Розпадеться кара.
І повіє огонь новий
З Холодного яру*⁷³.

Цей святий пророчий і, водночас, нищівний український вогонь віяв споконвіку: і під час гайдамачини, і під час наших Визвольних змагань ХХ ст., повіяв, як попередження, 2004 року, а знищить всю україножерську нечисть таки року 2014 – у рік Великого Ювілею нашого Пророка! І це теж пророцтво Шевченкового генія!

До речі, Т. Шевченко дуже добре усвідомлював значення своєї книжки і поезії, взагалі свою місію на цьому світі для рідного народу. Причому це він усвідомив як кирило-методівець, в часи “Трьох літ” перебування в Україні. За мотто до однойменної збірки Т. Шевченко взяв слова старозавітного пророка Єремії, які називає “Молитвою Іеремії пророка”:

*Отцы наши согрѣшиша, и нѣсть ихъ,
Мы же беззаконія ихъ подяхомъ.
Рабы обладаша нами, избавляющаго
Нѣсть отъ руку ихъ.
Князи въ руку ихъ повѣшены быша,
Старѣишины не прославышася.
Избраннїи плачь подяша, и юноши
В кладѣ изнемогаша.
И старцы отъ вратъ оскудѣша, избраннїи
отъ нѣсней своихъ умолкоша.*⁷⁴.

Дуже правильно зауважує професор Гарвардського університету, всесвітньовідомий наш земляк Омелян Прицак: “Пророк, що ізбавляє свій поневолений народ – це найвища тема романтичної поезії”⁷⁵. І далі: “так само не випадково, що тепер Шевченко зібрав свої твори нового типу в альбомі з багатомовним заголовком “Три літа”, вибравши для нього титульний портрет пророка, очевидно Єремії, та епіграму з п’ятої глави його плачу”. Повністю погоджуюсь з великим істориком

⁷³ Там само. – Т. 2. – С. 356–357.

⁷⁴ Прицак О. Шевченко – Пророк. – Київ, 1993. – С. 32. Для кращого розуміння сучасному читачеві даємо звучання цих біблійних рядків сучасною українською мовою:

*Батьки наші грішили, але їх нема, –
а ми двигаємо їхні провини!
Раби запанували над нами,
і немає нікого, хто б вирятував з їхньої руки...
Князі їхньою рукою повішені,
лиця старих не пошановані...
Юнаки носять камінь млиновий,
а хлопці під ношею дров спотикаються...
Перестали сидіти старші в брамі,*

юнаки свою пісню співати. (Плач пророка Єремії, розділ 5, вірші 7, 8, 12–14).

⁷⁵ Прицак О. Шевченко – Пророк. – С. 33.

сучасности, якого мав щастя знати особисто, що Шевченкове об'явлення – це власне “Три літа”, коли народився Шевченко-Пророк⁷⁶.

І це він підтверджував навіть на засланні в поезії “Хіба самому написать...”:

*Либонь, уже десяте літо,
Як людям дав я “Кобзаря”,
А їм неначе рот зашило,
Ніхто не гавкне, не лайне,
Неначе й не було мене.*

.....
*Для кого я пишу? для чого?
За що я Україну люблю?
Чи варт вона огня святого?⁷⁷*

Питання, як бачимо риторичні – Пророк радиться зі своїм народом, який перебуває в летаргічному сні і ще не розуміє свого Мойсея. Воістину, як пізніше напише І. Франко в поемі “Мойсей”:

*Сорок літ я трудився, навчав,
Весь заглиблений в Тобі,
Щоб з рабів тих зробили народ
По Твоїй уподобі.
Сорок літ, мов коваль, я клевав
Їх серця і сумління
І до того дійшов, що уйшов
Від їх кпин і каміння⁷⁸.*

І український Пророк, і його найбільший послідовник ведуть мову про одне і те ж – пророки нації мовлять, а народ залишається поки-що рабом. Це ми яскраво бачимо в недавніх і нинішніх подіях в Україні: допоки на Майдані святої столиці не полилась свята кров патріотів, безвідповідальні урядовці й народні обранці три місяці мало що робили для України. Дай Боже, що ми всі усвідомили це тепер.

А ще – читаймо Т. Шевченка, нашого національного Пророка, купуймо і навіть колекцінуймо Шевченкіяну, яка, попри всі наші негаразди, рясно вродить у рік його 200-літнього Ювілею – вже побачило світло денне кілька чудових “Кобзарів”, в тому числі й мовами народів світу. Наприклад, Львівський національний аграрний університет за сприяння ректора проф. В. Снітинського видав спільно з Католицьким університетом імені Папи Івана-Павла II в Любліні чудове видання-білінгву⁷⁹. Цілу видавничу ювілейну програму виконує Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. І цей список можна продовжити.

На жаль, ми перетворилися в націю, яка найменше в Європі видає книжок на одного громадянина держави – приблизно одну книжку. Це – велика ганьба, коли в Німеччині цей показник доходить до двадцяти. Тому не даваймо нахабно заробляти північному сусідові, який, досі наводнює наш книжковий ринок в основному

⁷⁶ Прицак О. Шевченко – Пророк. – С. 33.

⁷⁷ Шевченко Т. Повне зібрання творів... Т. 2. – С. 199.

⁷⁸ Франко І. Зібр. творів: У 50 т. ... Т. 5 – С. 242.

⁷⁹ Шевченко Тарас Кобзар=Szewczenko Taras. Kobziarz / Переклад поль. П. Куприся. – Львів; Люблін: KUL, 2012.

російськомовним примітивним читивом і, окрім доходів, ставить перед собою мету російщення України та має в тому великі успіхи. Пам'ятаймо наше чудове гасло, що народилося в Галичині під час чужинецьких окупацій “Свій до свого – по своє” та й ту золоту істину, що кожна куплена книжка дає можливість видати ще одну українську книжку. Без цього розуміння годі говорити про якийсь патріотизм та національну свідомість, а наша нація залишиться без перспективи розвитку.